

Vigvatten, signierier och prästlöften

En dispyt om kyrkobruk och vidskepelse i skuggan av Röda boken

---

CHRISTER PAHLMBLAD

I. Signierier i Bergslagen och Vadstena

”Deraf att helsotillståndet var så godt att naturen botade sig sjelf vid de fleste åkommor, bibehöll sig vidskepelsen såsom läkare”, hävdar Peter Wieselgren i *Sveriges sköna litteratur* (1835), och till den vidskepelig litteraturen i ämnet nämner han ett brev som Johannes (Hans) Pauli Montanus 1578 sände Anders Grijs, kungens befallningshavare på Vadstena slott. Brevet fanns redan utgivet av Kungliga vetenskapsakademien 1758 och avslutar där en redogörelse för signierier och ”andra vidskepeligare curer” som brukats ”under påfvedömet”. Utgivaren ”vil påminna at ehuru Konung Gustaf den förstes välsignade reformation utbredde öfver hela riket ett härligit ljus, var den dock alt för svag at bortrödjia slika mörka påfund”. Ja, ännu under Johan III:s regering ”kunde sjelfve prästerne undertiden [emellanåt] oreña sig med nog dåraktiga vidskepelse”, och som exempel på sådant återges hela Hans Paulis brev.¹ Brevet återfinns i en handskriven liten traktat av Jesper Marci, som på 1570-talet var kyrkoherde i Vadstena. Skriften bär den sekundärt tillagda titeln *Om falska exorcister*.²

Hans Pauli var knuten till Vadstena kloster som kaplan för systrakonventet där. Han var från Bergslagen, därav bestämningen Montanus: Hans Pålsson från Bergslagen med andra ord. På olika vägar hade han 1570 hamnat ”uppå Koppjarberget”, som Falun benämndes

---

I de citerade texterna har interpunktion och bruket av versaler/gemener normaliserats samt förkortningarna lösts upp.

1 Wieselgren 1835, s. 94. Osbeck, 1758, s. 90–93.

2 LiSB T 147. Brevet återges på fol. 8^v–11^r. T 147 är enda textvittnet till Jesper Marcis skrift.

vid denna tid.³ Där hade han enligt sin egen berättelse funnit en bok med titeln *Consecratio majoris salis et aquae contra daemoniacas infestationes* ("Den stora vigningen av salt och vatten mot angrepp av onda andar"), vars exorcismer han började bruka över människor som drabbats av "något ondt moott",⁵ över hyttor som gått i stå, över smedjor och redskap som blivit obrukbara.

Han använde vigvattnet på ett oortodoxt vis, även sett från den medeltida romerska kyrkans synpunkt.⁶ När den åttaårige sonen till hans värd i Hedemora hade blivit förlamad på högra sidan och förlorat talet, "beredde" han "samma watn" och bad modern att hon skulle bestryka pojakens högra sida; "och piltenn wart strax sund". Så gick han även till väga med klockarens barn i Vadstena. Han "öste [...] watnet oppå honom *dicens: Exorcisso te, immune spiritus, cujusunque generis sis, terrestris seu aquaticus, ut exeas ab famulo Dei, et ab omnibus membris ejus, in nomine Patris <et Filij> et Spiritus sancti. Amen*" ("sägande: Jag besvär dig, orena ande, av vilket slag du än må vara, kommen av jorden eller av vattnet, att du må fara ut ur Guds tjä-nare och alla hans lemmar, i Faderns <och Sonens> och den heliga Andens namn. Amen"). Också en flicka i Vadsbo och guldsmedens dotter i Vadstena menade han sig ha botat så.⁷

Sättet att handskas med vattnet tillsammans med en latinsk formel, obegriplig för de närvarande, liknade ett dop. Han blev införd Jesper Marci, kyrkoherden i Vadstena, beskylld för att döpa om folk, och därför skrev han sitt försvarsbrev till Anders Grijs på slottet. Han avvisar att han skulle ha döpt om någon, "forty döpelse ordenn hielpa inthet till thenna sak, therfore bör the inthet här till brukas". Inte heller "bör någon döpa medh wigdt watn, *aqua baptismatis debet esse pura et simplex*", dopvattnet bör vara rent och oblandat. Hans

---

3 Muncktell 1844, Falu Stadsförsamling med Stora Kopparberg.

4 *major* förväntas.

5 Dvs. "ont möte", här i betydelsen olyckshändelse. SAOB, "mot" 1 a.

6 Om bruket av vigvatten i samband med sjukbesök, se Fallberg Sundmark 2008, s. 129 ff.; jfr det senmedeltida träsnittet med en vigvattenbestänkande präst vid ett sjukbesök, fig. 13, och aspergillen, vigvattensstänkeln, verktyget som användes när man bestänkte någon eller något med vigvatten, fig. 7.

7 LiSB T 147, fol. 9^r–10^r.

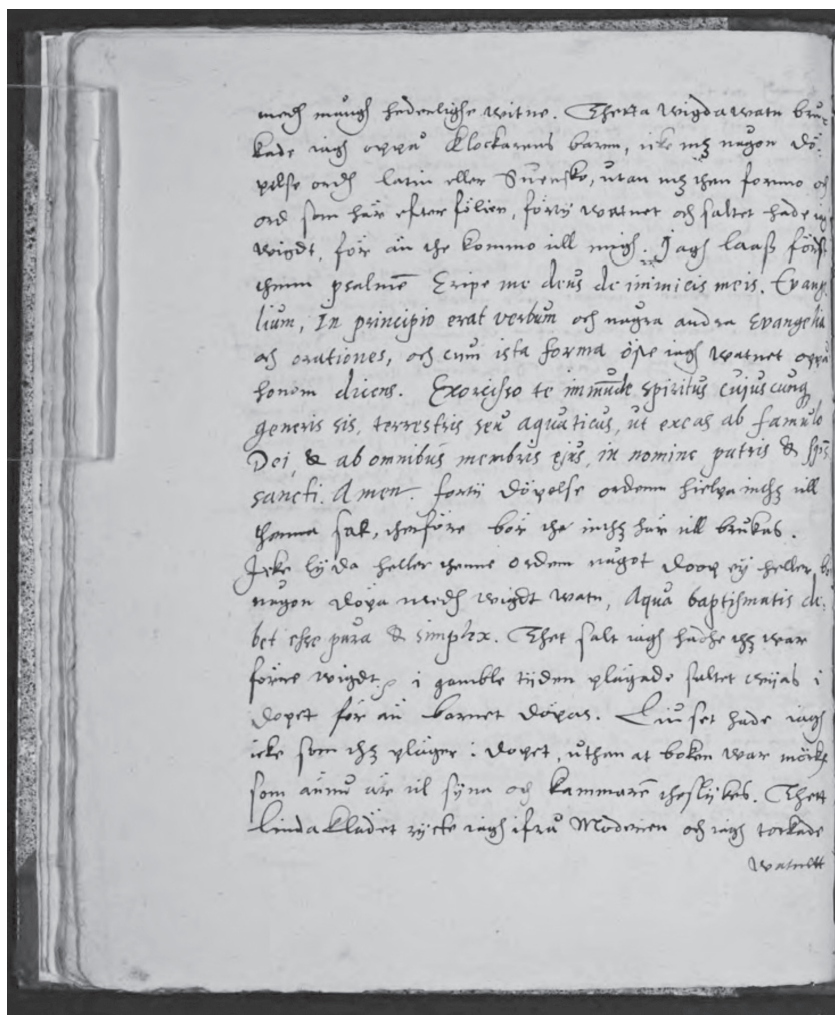

Fig. 1. Ur Jesper Marci, *Om falska exorcister*. Hans Paulis beskrivning av sitt formulär (LiSB T 147, fol. 9^v). Foto: Linköpings stiftsbibliotek.

Paulis brev får i sin tur Jesper Marci att skriva sin traktat om falska exorcister, eftersom brevet beskriver sådant som till dels utspelat sig i hans församling. Han kan därför inte tåga, ”så framt [han] vill beholla it fridt samwet in för Gudh i himmelen” och inte ”räknas ibland sådana heerder som fly och inthet wårda om fåren”.⁸

Jesper Marci inleder sin traktat med att tala om de ”sanferdighe exorcister och besweriare som haffwa haft Gudz nådh och gåffwo till att wtdriffwa diefflar aff besatta menniskor”, nämligen Kristus själv, apostlarna och ”the helighe lärare som haffwa warit näst effter apostlanar”. Dessa brukade bara få böner, enkla ord och handpåläggning till skillnad mot de senare, falska exorcisterna, ”som medh wijskepelse, wigdewatn och annatt olåffligitt medel driffwa sådana handell” utan Guds bud och befallning.⁹ När påven ”några hundrade åhr efter Christum” fått herradömet över kristenheten, tillskrev han falskeligen ”the biscopar som hafua warit i Rom näst efter aposlanar at the skulle hafua dictat och insatt många ceremonier och menniskiors bod som icke hafua warit i brwk j Christi eller aposlanars tidh”.¹⁰ De påviska lät sig inte nöja med ”Gudz skapade creatuur och then welsignelse han sielf hafuer öfuer them giordt i skapelsen, som ähr salt, watn, grääs, örter och allehånda frucht på jordenne, vthan the hafua *concecrerat* [sic!] och wigt med höga besuerningar förnempde creatur, at the skulle <gå> ifrån sin egen ahr och natur och forvanlas ifrån thet bruk the ähre skapade till vthi lekamliga måtho och skola igenom theras besweringer blifua helige och kraftige till at bortaga synder och allahanda orenlighet, både vthaf menniskione och annor creatur som nogot feel eller breck hafua”. Jesper Marci hänvisar här till påven Alexander I:s dekret ”120 åår efter Christum”, genom vilket vigvattnet ansågs ha blivit påbjudet för att allt som bestänktes med det skulle helgas och renas.¹¹ Längre fram i traktaten heter det att vigvattnet även ansågs borttaga från människorna ”nådeligha

---

8 LiSB T 147, fol. 11^r f.

9 LiSB T 147, fol. 1^r–2^v.

10 LiSB T 147, fol. 4^r.

11 LiSB T 147, fol. 5^r–6^r. – Decreta Alexandri I papæ, sp. 94. Piltz 2016, s. 50, 55 f. – Dekretet får anses höra till de apokryfiska dokumenten.

synder och allahanda lekamligha siukdom”. Med ”nådeligha synder” avses veniala synder, enligt en marginalanteckning i handskriften¹² – i bakgrunden till påståendet finns förmodligen en ofta citerad glossa i den kanoniska rätten (mer om detta nedan).

Man skall inte förhastad sig, säger Jesper Marci, och tillräkna besvärjarna makt för att ”the synas något kunna understundom medh sina konster uträtta, ty Satan, som är en stor konstenär, han spelar och leekar medh sijna besuäriare” och låtsas frukta och vara rädd för deras ”besuorna salt och watn och annor wijskepilse”, men det är bara ett ”tidsfördriff han öfuer medh them, och han holler them för sijna gieckar [narrar] och leekefoglar”.¹³

Somliga exorcister går så gruvligt tillväga att de besvärjer djävulen vid den heliga Trefaldighet, vid de heliga patriarkerna, profeterna och apostlarna, evangelisterna, martyrerna, Guds bekännare, vid jungfru Maria, Kristi lidande, hans sår ”och alt thet som kan nempnas om hans hela mandoms warilse”, vid Gudz änglar, överänglar, nio änglakörer, Cherubim och Seraphim och hela himmelens här. Därefter manar de djävulen ut från alla utvärtens och invärtens lemmar, från såväl håret på huvudet som naglarna på händer och fötter. Till det brukar de många läsningar, korstecken, böner, psalmer, evangelier etc., ”som her Hans Pauli och bekienner uthi sitt breff”.¹⁴ Sådant, menar Jesper Marci, är lövjeri, trolldom, vidskepelse och annan ”fåfängio”, men inte ett heligt verk eller en gudstjänst. Och det är inte en mindre synd än ett omdop skulle ha varit.

Så vad var det nu för bok Hans Pauli funnit, hans ”hittebok”, som Jesper Marci kallar den? Jesper Marci försöker reda ut även detta. Hans Pauli, säger han, ”wil skiuta sina saak och bewijss til then Romerska kyrkian” som ju bland sina ordinerade ämbeten ”hafwer och haft exorcister och besuäriare”. Ingen av deras ”besuärielse böker” kallas *Consecratio major[is] salis et aquæ* utan ”*Obsequialia*, 2. *Benedictionalia*, 3. *Agendas*, 4. *Pontificalia*”.¹⁵ Hans Paulis bok har därför

---

12 LiSB T 147, fol. 16^r.

13 LiSB T 147, fol. 18^r.

14 LiSB T 147, fol. 19^r–19^v.

15 För de kontinentala benämningarna *obsequiale* och *agenda* användes i Norden och

inget ”bistånd af then Romerske kyrkian” och inte heller från ”then luterske eller evangeliske”.¹⁶

Det finns emellertid formulär med ett sådant innehåll som antyds av den titel Hans Pauli anger. I ett manuale från Notmark i Danmark följer efter den vanliga välsignelsen av vigvatten ett längre formulär med rubriken *maiores benedictiones salis <et> aque contra omnes infestationes dyaboli*, (”de stora benediktionerna av salt och vatten mot djävulens angrepp”).¹⁷ Detta följs av två ritual: *benedictio villæ*, välsignelse av en (ny) gård, och *benedictio villæ annuatim*, årlig välsignelse av en gård, två olika tillämpningar av denna längre vigvattenvälsignelse. Välsignelsen av saltet och vattnet består av psaltarpsalmer, allhelgonalitanian, bibliska läsningar, exorcismer och benediktioner över saltet respektive vattnet samt Johannesprologen (Joh 1:1–18) och en längre välsignelsebön som inleds med prefationens dialog och invokation.

Jesper Marci refererar, som ovan nämnts, delvis innehållet i exorcismer och benediktioner som användes av ”besvärjare”. Det kan ju tänkas att Jesper Marci begärt att få tillgång till Hans Paulis ”hittebok” och att det korta referatet ovan därför återspeglar dess innehåll. Böner med sådana invokationer finns i Notmarksmanualens texter, till exempel: ”Herre, helige Fader, allsmäktige evige Gud, änglarnas, ärkeänglarnas, profeternas apostlarnas, martyrernas, bekännarnas, jungfrurnas och alla helgons Gud, väl+signa och hel+ga detta saltets skapelse [...]”. Formuleringen alluderar sannolikt på allhelgonalitanians grupper av heliga vars förböner man just utbett sig.¹⁸ Bönen avslutar välsignelsen av saltet. I sin kärna parafraserar den utförligt berättelsen om hur profeten Elisha renade vatten med salt enligt 2 Kung 2:19–21, en av de två texter som lästs tidigare i formuläret. Här

---

England i regel ordet *manuale*, handbok, således en bok med de vanliga prästerliga handlingarna som dop, vigsel etc. Benediktionaliet innehöll välsignelsehandlingar. I pontifikalet hade de särskilda biskopliga handlingarna samlats: vigningarna till de kyrkliga ämbetena, kyrkoinvigningsritualet, olika välsignelser m.m. – De kontinentala benämningarna antyder att Jesper Marci utnyttjat kontinental, förmodligen tysk, litteratur för sin traktat.

¹⁶ LiSB T 147, fol. 13^f f.

¹⁷ Manuale Notmark, s. 35–44

¹⁸ Manuale Notmark, s. 38.

bildar den utgångspunkt för bönen att också detta salt skall välsignas och helgas, så att de som kommer att smaka det eller bestänkas med det skall återfå kroppens hälsa, själens sundhet och stärkas i tron.¹⁹ Över vattnet utber man sig att det skall bli till skydd och botemedel för såväl människor som boskap varhelst de bestänks med det, hemma eller på fälten, likaså om någon smakar det.²⁰ Smaka avser nog att till exempel vattendrag och brunnar bestänktes och på så sätt blandades med vigvattnet snarare än att vigvattnet dracks. Men formuleringarna öppnar onekligen för ett utvidgat bruk: det kan drickas,²¹ och den ”medicinska” terminologin – *remedium*, *medicina* och liknande – liksom uttrycken för helande till kropp och själ vetter mot ett mer oortodox handhavande, så som Hans Pauli gått till väga.

Redan innan man kom med klockarens barn till Hans Pauli hade denne vigt saltet och vattnet, kanske just med en ordning liknande den vi finner i manualet från Notmark och med böner av liknande innehåll som just refererats. Det formulär som han därefter använde beskriver han så: ”Jagh laass först thenn psalmen *Eripe me, Deus, de inimicis meis* [Ps 59, Vulgata: 58]. Evangelium *In principio erat verbum* [Joh 1:1–18] och några andra *evangelia* och *orationes*, och *cum ista forma* öste iagh watnet oppå honom *dicens: Exorcisso* [...]” etc. som ovan.²² Liksom i Notmarksmanualet har vigvattenvälsignelsen således följts av åtminstone ett formulär som skulle användas på människor som drabbats av något ”ont mot” eller av sjukdom eller av besatthet, men det tycks även ha innehållit böner och exorcismer för andra tillfällen, som exemplen med gruvorna och smedjorna visar.

Manualet från Notmark är en professionellt präntad bok från

---

19 [...] *ut quicumque ex eo gustauerint uel aspersi fuerint accipiant sanitatem corporis et integritatem mentis et tutelam salutis ad corroboracionem fidei*, Manuale Notmark, s. 38.

20 [...] *ut vbicumque aspersus fueris uel in domo uel in agro, siue super homines siue super pecora uel iumenta, uel si quis gustauerit fiat eo defensio vite remedium salutis et sanitatis*, Manuale Notmark, s. 40.

21 I Severinus manuale, LUB, finns en formulering som skulle kunna men inte nödvändigtvis måste tolkas som att man dricker av själva vigvattnet: [...] *ut vbicumque aspersa vel potata fuerit in nomine maiestatis tue omnes seuas iactaciones inimici inpugnet atque repellat*, ”för att det varhelst det stänks eller dricks i ditt majestäts namn ska bekämpa och fördriva alla fiendens grymma angrepp”, fol. 240^V.

22 LiSB T 147, fol. 9^V.

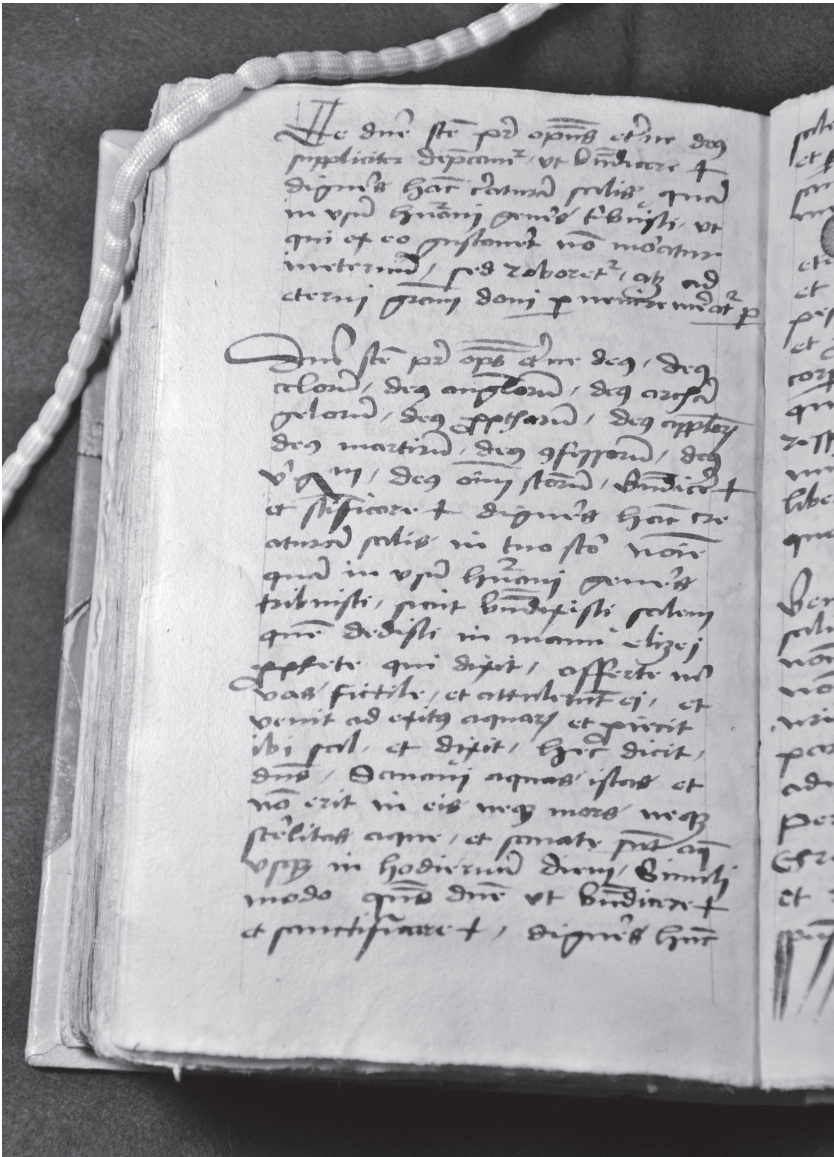

Fig. 2. Ur Severinus manuale (LUB, fol. 232^v). Bönen (andra stycket) i avslutningen av välsignelsen av saltet: *Domine, sancte Pater, omnipotens eterne Deus, Deus celorum, Deus angelorum, Deus archangelorum, Deus prophetarum, Deus apostolorum* etc. Foto: Erik Claeson.

1300-talet.²³ I Lunds universitetsbibliotek finns ett manuale från Holmby norr om Lund, skrivet med kursiv, dvs. vardaglig stil. Det har använts av prästen Severinus så sent som på 1550-talet. Det innehåller en version av samma vigvattenvälsignelse och formulär för den årliga välsignelsen av en gård som Notmarksmanualet.²⁴ Det är sannolikt en bok av detta enklare slag som Hans Pauli hittat i Bergslagen.²⁵

Även biskopen i Linköping, Martinus Olai Gestricius, behandlade vid denna tid den romerska kyrkans sakramentalier eller välsignelsehandlingar. Det sker i en traktat som han kallar *En kort, beskedlig och nödortftig utläggning på den deklaration som i Stocholm skedde över den nyutgågna Liturgin*,²⁶ sannolikt tillkommen 1577. Den riktar sig således mot den förklaring till *Liturgia Svecanæ ecclesiæ catholicæ et orthodoxæ conformis* eller ”Röda boken” som skrivits av ärkebiskopen Laurentius Petri Gothus eller sammanställts i hans namn. Samtliga biskopar och ett stort antal präster hade undertecknat denna i samband med att Liturgin antogs 16 februari 1577.²⁷ Det hade enligt Martinus Olai skett under stark press, med hot om förlust av ämbetet och att bli förklarad för förrädare.²⁸

Martinus Olai argumenterar först, inte oväntat, för Guds ords primat över kyrkofäderna, koncilierna och påven i bedömningen av lära och gudstjänstformer.²⁹ Innan han går in på sin kritik av den medeltida kyrkans välsignelsehandlingar definierar han vad han

---

23 För dateringen, se Knud Ottosens inledning till Manuale Notmark, s. 15 f., 27 f.

24 En edition av Severinus manuale med inledande kommentar föreligger i Erik Claeson, ”Jag gör nu detta vatten friskt, det skall inte längre orsaka död eller missfall”, kandidatuppsats i latin, ht 2016, Lunds universitet.

25 Den liturgihistoriska bakgrunden till såväl Hans Paulis berättelse som Severinus manuale har tidigare berörts i Johansson 1955, s. 52–63.

26 LiSB T 137, s. 269–290. Detta är det enda textvittnet.

27 Liturgin trycktes under hösten 1576, medan förklaringen undertecknades den 16 februari 1577 och trycktes separat. Den har emellertid infogats i slutet på några bevarade exemplar av Liturgin. Se Collijn, II, s. 465. Förklaringen eller deklarationen finns avtryckt i slutet av faksimilen av *Liturgia Svecanæ ecclesiæ*.

28 LiSB T 137, s. 269–270. Skrivaren tycks här ha hoppat över en eller flera rader i sin förlaga, men innebörden framgår.

29 LiSB T 137, s. 269–277.

menar med vidskepelse: det är, säger han, när man ”tillegger någre synnerlige ordh och ceremonier thenn krafft och wtrettelse som the huarkin aff sin egen natur haffua eller aff Gudz ordh och befallning”; detta verk driver Satan genom trollkarlar, trollkonor och signelsefolk överallt i världen. De kyrkobruk han sedan uppehåller sig vid är framför allt de biskopliga vigningarna på skärtorsdagen av olja för den sista smörjelsen, katekumenoljan och krismat, men också den vanlige sockenprästens vigningar av salt och vatten för vigvattnet, palmkvistar för palmsöndagens procession, örtvigning med mera.³⁰ Han exemplifierar med utförliga citat från den medeltida kyrkans liturgiska böcker och lyfter särskilt fram de formuleringar som styrker hans tes att vigningsformulären tillräknar de skapade tingen en kraft och en effekt som de inte har av naturen eller på grund av Guds befallning. Här en av bönerna i vigvattenvälsignelsen med Martinus Olais översättning:

*Virtutem bene+dictionis tue infunde,
ut creatura mysterijs tuis seruiens ad
abijciendos daemones, morbosque pellendos,
diuinę gratię sumat effectum, ut quicquid in
domibus uel in locis fidelium hæc unda
resperserit, careat omni immundicia,
liberetur à noxa, non illic resideat spiritus
pestilens, non aura corrumpens, discedant
omnes insidię latentis inimici etc*

Wij bidie tig, herre Gud alzmectig, at tu ingeffuer thins welsignelses kraft ij thetta watnet, att creaturet som tienar til tin hemligheet til att fordrijffua dieffuulen oc siugdomen må aff tinne nåde haffua sin vthrettelse, att huad som helst som bliffuer med thetta wattnet bestenckt ij the christrognas hus oc rum må bliffua vthan besmittelse, skada oc skul, att ther icke må duelias någor pestelentz ande eller forderueligit våda och att all ilfundigheet som then fordolde fienden driffuer må affuika etc.³¹

Den mest uppseendeväckande bekräftelsen på dessa handlingars vidskeplighet finner han i vördnaden för den vigda oljan eller krismat. Biskopen och övriga börjar ”niiga och buga för sitt egitt handauerk”, tre gånger säger de ”Hell, tu helige olie” och kysser kärlet som inne-

30 LiSB T 137, s. 278–287. På de sista sidorna av traktaten, s. 287–290, återvänder han till Liturgin och dess föreskrifter om mässkläderna och de böner som skulle användas när man klädde sig i dessa. Dessa böner, övertagna från det medeltida eller tridentinska missalet, ansågs även de vidskepliga.

31 LiSB T 137, s. 284. Den latinska texten citeras efter Martinus Olais källa, Brenz 1559, s. 1351. Jfr t.ex. Manuale Upsalense, s. 2.

håller krismat. ”Huadh will man nu här till säya? Huru tycker tigh?” utbrister han. De som skulle avråda från och förekomma avguderi, vidskepelse och vantro är de som nu mitt i Guds församling

medh högtidelige och prålachtige ceremonier, åttähfwer och egendichtade besuärningar, ordeformer och böner wpretta sigh een ny gudz tienst och göra sigh sielfwa een ny och fremmande gudh af sin helga smörjelse, then the medh miikit prång tillredt hafwa, ärandes och wyrdandes henne medh nigande, bugande, helsande, kyssande och allehanda afgudeske åttähfwer.³²

Nu kan man emellertid fråga sig varför Martinus Olai författat sin skrift. Det kan ju tyckas alldeles opåkallat att skriva en traktat som vid slutet av 1570-talet i huvudsak argumenterar emot medeltida och eftertridentinska kyrkobruk och inte mot Johan III:s Liturgi, som enligt traktatens rubrik är orsaken till skriften. En utbredd romersk-katolsk reaktion inom riket mot den svenska reformationen är det inte tal om vid denna tid. I stället hade striden kring Liturgin dragit igång med Stockholmsprästernas och Uppsalaprofessorernas motstånd mot denna, redan innan Liturgin formellt var antagen av riksdagen och innan ärkebiskopens förklaring undertecknats av biskopar och präster.³³ Sannolikt har Hans Pauli hållit på med sin vigvattenverksamhet vid samma tid – hans brev tycks däremot inte ha tillkommit förrän i slutet av 1578 och Jesper Marcis skrift först i början av 1579. Debaklet kring Hans Paulis verksamhet kan ha tagit sin början redan tidigare. Han hade ju funnit boken med exorcismer redan 1570, börjat använda den i Falun och Sala, i Bergslagen, Hedemora, Vadsbo och antagligen därför också i Vadstena, när han väl anlant till staden. Detta kan ha kommit till stiftsbiskopens kännedom, som därför så utförligt behandlar just vigningarna, vilka inte alls hade med Liturgin att skaffa.

Den ganska omfattande framställningen om vigningarna är emel-

---

³² LiSB T 137, s. 282.

³³ För skeendet kring antagandet och kritiken mot Liturgin, se den översiktliga framställningen i Andréén 1999, s. 178–185.

lertid inget självständigt arbete. Den bygger helt och hållet på Johannes Brenz *Apologiæ confessionis Wirtenbergensis* (1555), och man får nog säga att Martinus Olai överutnyttjat materialet, kanske i entusiasmen över att ha upptäckt det. Exorcismerna och bönerna för de tre vigningarna på skärtorsdagen – för den sista smörjelsen, katekumenoljan och krismat – återges in extenso eller genom långa citat.³⁴ Brenz avsnitt om vigning av salt, vatten och örter har Martinus Olai överfört i dess helhet, han har blott infogat några anmärkningar här och där.³⁵ Att detta är hämtat från Brenz framgår av bland annat de överledande kommentarerna och inte minst av en citerad anvisningstext ur den medeltida liturgiska bok Brenz använt sig av, som beskriver prästens förberedelser för vigvattenvigningen. Denna har Martinus Olai mer eller mindre troget översatt till svenska,³⁶ liksom en referens till påven Alexander I:s stadga. I detta sammanhang återfinns också, som hos Brenz, den kommentar i den kanoniska rätten som säger att de veniala synderna lyfts bort genom det välsignade vattnet.³⁷ Jesper Marci och Martinus Olai var förenade i sitt motstånd mot Liturgin, och det kan ju tänkas att Martinus Olais skrift utnyttjats av Jesper Marci. Det finns beröringspunkter, som till exempel just hänvisningen till denna kommentar i *Corpus juris canonici*. Men en hänvisning till denna tycks å andra sidan vara allmängods i den reformatoriska kritiken av sakramentalierna.³⁸ Även

34 Brenz 1557, s. 489–508; LiSB T 137, s. 281–282.

35 Brenz 1559, s. 1349–1352; LiSB T 137, s. 283–285. Välsignelsen av palmkvistar, s. 285, som avslutar raden av citerade böner, har Martinus Gestricius hämtat från annat håll än Brenz.

36 *Procedat sacerdos in habitu sacerdotali, cum stola, ad locum solitum, ubi preparata sit aqua cum sale, et dicat ter cruce signando: Adiutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit caelum et terram.* – ”Först togh han på sigh sina prestekläder, sedan gick han in till itt wist och synnerligitt rum, ther som war framsatt för honom salt, watn och sade medh trefaldigh korsande ’Wär hielp ähr wthi Herrans namn, som giordt hafwer himmell och jordh’.” Brenz 1559, s. 1350; LiSB T 137, s. 283.

37 *Vbi Canon dicit: Benedictam aquam super eos spargat, ibi addit glossa: Vt per eam tollantur uenialia peccata.* – ”Oc annorstädz bliffuer vttryckt aff huad som the bliffua renade, nembliga iffrå sådana synder som benådas kunna.” Brenz 1559, s. 1351; LiSB T 137, s. 284. *Decretum Gratiani*, sp. 355 (I, dist. 50, c. 64, additio).

38 En sökning på internet ger bl.a. följande resultat: *Adversus Synodi Tridentinae Resitutionem seu continuationem* ... Argentorati 1565, s. 184; Conrad Wolfgang Platz, *Lucus succisus Errorum Pontificiorum*, Tubingæ 1594, s. 343; *Stattliche Ausführung der Ursachen darumben die Chur und Fürsten auch andere Stende der Augspurgischen Confes-*

Martin Chemnitz har i sin uppgörelse med det tridentinska konciliets en referens till den föreställning som kommer till uttryck i kommentaren, men här genom en hänvisning till Thomas ab Aquino.³⁹

Vigvattnet hade redan 1538 kritiserats av Laurentius Petri Nericus i hans skrift *En förklarning om vigvatten*.⁴⁰ Den grundläggande hållningen är densamma som hos Jesper Marci och Martinus Olai, men Laurentius Petri argumenterar delvis och ganska kraftfullt även på en annan linje: När man förlitar sig på det vigda vattnet som medel för gudomlig kraft, och ”man icke wil med tronne taga wid Andans gaffuo j sådana skickilse [gestalt] som hon j ordomen vtbiudz, kommer hon intit heller j watn, ty at Gud wredgas ther widh at hans goda tilbwd warda föractat och giffuer så huarken thet ena eller thet andra, vtan heller låter komma straffet”.⁴¹ Dopet å andra sidan har Gud själv insatt. Han helgade det inte med något annat än sin befallning, och han förband dopet med ett löfte om syndernas förlåtelse, så att vi inte skulle behöva vigvattnet eller något annat för att avplana dagliga synder.⁴² Det skapade däremot kan inte genom besvärjelser tvingas till något emot dess skapade natur.⁴³ Laurentius Petri utmålar mer farorna för det andliga livet i den kyrka han blivit satt som ärkebiskop och vädjar om att man skall lägga bort bruket, trots beslutet vid mötet i Örebro 1529 att tolka men inte avskaffa vigvattnet.⁴⁴ Övriga vigningar – av oljorna och krismat, ljus, aska, palmer, eld etc. – behandlar han bland annat i *Om kyrkostadgar och ceremonier*.⁴⁵

---

sion dess Babst Pij VIII. ausgeschrieben vermeint Concilium [...] nicht besuchen künden, Tübingen 1583, s. 195.

³⁹ Chemnitz 1565–1573, s. 452, *Docet igitur Concilium venialia peccata, non absolute, hoc est, non propter Christum remitti, sed aliis remediis posse expiari: tunsione scilicet pectoris, et aspersione aquæ benedictæ, sicut Thomas docet.*

⁴⁰ Laurentius Petri 1538. Omtryckt i Troil, IV, s. 113–148.

⁴¹ Laurentius Petri 1538, fol. Biiij^r.

⁴² Laurentius Petri 1538, fol. Cj^r.

⁴³ Laurentius Petri 1538, fol. Cij^v.

⁴⁴ Laurentius Petri 1538, fol. Ciiij^r–Cv^r.

⁴⁵ Laurentius Petri 1566, fol. 68^v–74^v.

Att det handlar om vidskepelse är Jesper Marci allt överskuggande bedömning av såväl det normala handhavandet av de romerska kyrkobruken som av Hans Paulis version av dem. Den teologiska grunden för detta är gemensam för Jesper Marci, Martinus Olai och Laurentius Petri. Tre huvudargument framförs:

1. Det finns i Skriften inget påbud eller befallning om sådana handlingar, och de är därför att betrakta som enbart människopåfund.

2. Genom exorcismerna och benediktionerna kommer man att tillskriva de skapade tingen en helighet och kraft som de inte har av naturen och inte heller kan ha. Den lutherska uppfattningen om det skapade ligger bakom denna kritik av den medeltida kyrkans välsignelsehandlingar. Allt skapat, heter det i Erik Falcks *En kort undervisning*, är ”itt guddomligt sacrament eller tekn och witnesbyrd” om Gud och hans godhet och barmhärtighet. Han ”skaffar årliga at iorden warder fruchtsam, och at hon bär sin naturligha årswext medh korn och allahanda fruchter”. Det är ”Gudhi een behageligh dienst såledhes bruka creaturen at Gudz ähra ther igenom sökt warder, at man ther aff kenna lærer Gudz godheet och welgerningar och at wij med gott samwett honom för sådana welgerning tacke och loffue”.⁴⁶ Det manipulativa, som den romerska kyrkans välsignelsehandlingar förutsatte, är uteslutet – man skall, som Jesper Marci implicit säger, låta sig nöja med de skapade tingen och den välsignelse som Gud ”hafuer öfuer them giordt” och ”thet bruk the ähre skapade till”, det är tillräckligt för människans liv här i världen. I konsekvens med denna uppfattning av det skapade heter det i dopritualet i *En handbok på svensko* 1529 att det inte finns något ”behooff beswärta saltet som her til dags skeedt är, för ty thet är af sin skapelse Gudz reena creatwr”.⁴⁷

46 Falck 1558, fol. VIII^f–IX^f. Erik Falcks översättning och bearbetning av Johann Spangenbergers *Margarita theologica*, 1540, anbefalls för prästutbildningen i de svenska kyrkoordningstexterna. Målgruppen anges i bokens titel: ”för eenfalligha landz prester och andra som predica skola.” Den framstår som den svenska reformationens ”normaldogmatik”.

47 Enligt anvisningen före momentet där prästen lägger en smula salt i barnets mun, Handboken 1529, s. 319. I de senare utgåvorna finns momentet kvar, men anmärkningen har tagits bort, Handboken 1557, fol. Aiiij^v. För exorcismen av saltet

3. Laurentius Petri betonar Guds löfte om syndernas förlåtelse genom de medel han själv stiftat och tron som håller sig till löftena och tar emot gåvan som på detta sätt erbjuds.

Den medeltida kyrkans teologer kan tyckas säga ungefär det samma som Laurentius Petri när de betonar att sakramentaliernas ”effekt” var beroende av mottagarens disposition, de verkade inte genom blotta utförandet.⁴⁸ Men till skillnad mot 1500-talets reformatorer såg de kyrkan själv som förmedlare av nåden: genom de enskilda sakramenten, som ansågs gudomligt givna, och genom de sakramentsliknande välsignelsehandlingarna, sakramentalierna, som kyrkan själv förordnat om. De lutherska reformatorerna utpekade det gudomliga Ordet, hörbart genom förkunnelsen, och de handlingar som Kristus själv instiftat, sakramenten, och ingenting annat som medel för nåden – kyrkan och kyrkans ämbete var till för att göra dessa handlingar möjliga. De bakomliggande ecklesiologiska skillnaderna har spelat en avgörande roll vid bedömningen av den medeltida kyrkans välsignelsehandlingar och bruket av de vigd tingen.

Det fanns emellertid ett stort avstånd mellan den medeltida teologiska förståelsen av sakramentalierna och de medeltida sockenprästernas pastoral handlande. Robert N. Swanson, engelsk medeltidshistoriker, påpekar att majoriteten av det lägre prästerskapet ”had to survive within, and derived from, a peasant culture, they would have been imbued with its beliefs and rituals long before they acquired those which went with clerical status”.⁴⁹ Sakramentalierna var på ett annat sätt än sakramenten öppna för magiska föreställningar och folkliga praktiker, eftersom ljus, aska, palmer, vigvatten etc. som välsignats med obegripliga formler på latin överlämnades i folkets händer. Objekten själva kunde tillskrivas magiska och skyddande krafter. Välsignelsehandlingarna ”put

---

på detta ställe i det medeltida dopritualet, se t.ex. *Manuale Upsalense*, s. 17.

⁴⁸ Om sakramentalierna och deras teologi, se Darragon 1961, s. 642–655; Piltz 2016, s. 47–60.

⁴⁹ Om vidskepelse, sakramentalier och folklig religion, se Swanson 1995, s. 182–188, och Angenendt 2000, s. 389–398. – Citatet är hämtat från Swanson 1995, s. 187.

into lay control powerful spiritual weapons”, som Eamon Duffy uttrycker det.⁵⁰

II. Symbolhandlingar och prästlöften

Mot Hans Pauli och hans signierier vänder Jesper Marci de prästlöften denne vid sin prästvigning avgett. Han beskriver då också ett bruk som i övrigt är okänt. En präst bör, säger han,

granneliga och fliteliga betänkia sin kallelse och huad hann hafuer loffuat och suörit Gudi och hans helgha församling thenn dagh han annammadhe prästembetet [...] ibland andra förmaningar som biskoper haffua til them som tagha widh prästaembetet *antwarder han them biblienn, thet är hela then heligha Schriff, och kalken, som betyder sacramenten, förmanandes troliga them som ämbeten annamma at the skole inthet annat lära än then helige Schriff och thet som ther med kommer öfuerens, menniskione til salighet, och att the skole fly all falsk lärdom, skrymterij, widskiepelse <och> allahanda Gudz ordz misbruk. Sama förmaning geller och til kalken, med huilken förstådz bådhe dopet och altarens sacrament.* Så tager tå biskopenn *eedh* oppå Gudz wägnar af them som prästeembete annama, *läggiandes händerna på biblien och kalken,* utlofuandes at the wilie så lära i församlingenn Ordet och bruka sacramenten och ingen förarga medh sitt leffuerne som the trygeligh wilie ansuara för Gudh i himmelenn etc.⁵¹

Till sina tänkta läsare ställer Jesper Marci sedan frågan hur den vidskepelse som Hans Pauli, enligt hans mening, utövat kan förenas med den ”föreskrefna *eedh* och lyfte som medh händers ålegning på biblen och kalken är giord och stadfest then dagh herr Hans Pauli togh prästeembetet i befallningh”.⁵² Han förutsätter att det han beskriver är ett allmänt bruk – lägg märke till pluralformen ”som bi-

⁵⁰ Duffy 1992, s. 282.

⁵¹ LiSB T 147, fol. 13^V–14^V, mina kursiveringar.

⁵² LiSB T 137, fol. 14^V.

skoper haffua”⁵³ – och att det är bekant för läsarna. Detta är den enda dokumentation som finns av dessa ceremonier. Texten har bedömts helt olika. Hjalmar Holmquist ser den som ett vittnesbörd om praxis i den svenska reformatoriska kyrkan,⁵⁴ medan Theodor van Haag, SJ, menar att vigningen skulle vara ”eine katholische Priesterweihe”, en katolsk prästvigning, och således i överensstämmelse med den medeltida kyrkans praxis.⁵⁵ I prästvigningsritualet i Laurentius Petris kyrkoordningsförslag från 1561 och i kyrkoordningen 1571 finns inte ett spår av detta.⁵⁶

De symbolhandlingar som Jesper Marci beskriver har onekligen motsvarigheter i de medeltida ordningarna för prästvigning och diakonvigning i *Pontificale Romanum*.⁵⁷ Vigningarna ägde rum i samband med mässans ordgudstjänst och gick i korthet till på följande sätt:

Efter en inledning med bland annat biskopens förmaning om prästämbetet och allhelgonalitanian följer själva den sakramentala handlingen. Prästkandidaterna träder fram en efter en och knäfaller inför biskopen, som under tystnad lägger båda händerna på respektive kandidats huvud. Därefter sjunger han vigningsbönen.⁵⁸

Sedan de nyprästvigde ikläts mässhake smörjer biskopen deras händer och räcker därefter fram en kalk med patén, vin, vatten och

---

53 Texten är inkonsistent: biskop i ental träder fram några ord senare!

54 Holmquist 1933, s. 320.

55 ”Die von Jesper Marci beschriebene Weihe ist deshalb nicht eine evangelische Ordination, wie man angenommen hat, sondern eine katholische Priesterweihe. Das ergibt sich auch aus der Erwähnung der ’traditio instrumentorum’, in der damals die überwiegende Mehrheit der katholischen Theologen das Wesentliche der Ordinationsriten sah, während die lutherische Ordination in Laurentius Petris Kirchenordnung von 1561 und 1571 sie nicht beibehält”, van Haag 1944, s. 72.

56 KOF 1561, s. 145–150; KO 1571, s. 142–149. Om dessa vigningsritual, se Eckerdal 1985, s. 344–350.

57 Här utnyttjas ett *Pontificale Romanum* tryckt i Venedig 1520. Diakonvigningen finns på fol. 12^V–16^F, prästvigningen på fol. 16^F–22^V.

58 Vigningsbönen utgörs av en längre lovsägelse med ett avslutande bönfallande avsnitt som på 900-talet försågs med prefationens inledande dialog och invokation. Bönen återfinns redan i det s.k. Veronasakramentariet från början av 600-talet, men då utan prefationsinledningen. Jounel 1961, s. 493. I de medeltida böckerna har även andra högtidliga vingar, samma lovsägelseform med prefationsinledning, t.ex. välsignelse av brud och brudgum i vigseln, av kistan i begravningen liksom vigning av påskljus, dopvatten, palmkvistar, oljor, krisma etc.

hostia. Var och en nyvigd för sig rör vid kuppan och paténen samtidigt, och biskopen säger: ”Tag emot fullmakten att frambära offer åt Gud och fira mässa för såväl levande som döda, i Herrens namn.”⁵⁹

Efter kommunionen sker en andra handpåläggning och biskopen säger till var och en: ”Tag emot den helige Ande. Om du förlåter någon synderna är de förlåtna, om du binder någon i synd är han bunden.”⁶⁰ Den nyprästvigde håller sina händer mellan biskopens, och denne frågar: ”Lovar du mig och mina efterträdare vördnad och lydnad?” Var och en för sig svarar ”Jag lovar.”⁶¹

Förmaningen i början av prästvigningsformuläret sammanfattar prästens uppgifter så: han skall frambära [kyrkans offer], välsigna, förestå [den lokala församlingen], förkunna och döpa.⁶²

I det medeltida prästvigningsritualet finns däremot ingen motsvarighet till ceremonin med Bibeln. Man får gå till diakonvigningen för att finna en parallell. Efter vigningsbönen med handpåläggning räcker biskopen fram evangeliariet till de nyvigda diakonerna, som samtidigt med höger hand rör vid boken medan biskopen säger: ”Tag emot fullmakten att i Guds kyrka läsa evangeliet för såväl levande som döda.”⁶³ Diakonens uppgifter nämns också här i biskopens inledande förmaning: han skall tjänstgöra vid altaret, döpa och predika.⁶⁴ De medeltida vigningarna måste förstås additivt: Prästkandidaten har genom diakonvigningen redan fullmakt att döpa och predika, nu läggs i prästvigningen till detta också fullmakten att fira eukaristin, välsigna samt lösa från och binda i synd.

---

59 *Accipe potestatem offerre sacrificium Deo missasque celebrare, tam pro vivis quam pro defunctis, in nomine Domini.*

60 *Accipe Spiritum sanctum; quorum remisit peccata remittuntur eis, quorum retinueris retenta sunt; jfr Joh 20:23.*

61 *Promittis mihi et sucesoribus meis reuerentiam et obedientiam? Et ille respondit: Promitto.*

62 *Sacerdotem etenim oportet offerre, benedicere, praesse, praedicare et baptizare. Jfr Pontificale Lundense, den biskopliga sammanfattningen före handpåläggningen nedan i tabellen.*

63 *Postremo pontifex tenens librum euangeliorum tradit illum communiter omnibus coram se genuflexis et manu dextra simul ipsum tangentibus dicens: Accipite potestatem legendi euangelium in ecclesia Dei, tam pro viuis quam pro defunctis, in nomine Domini.*

64 *Diaconum enim oportet ministrare ad altare, baptizare et predicare. I det aktuella trycket finns marginalrubriken: Officia diaconi.*

accipiunt inter indices ⁊ medios
digitos: ac cuppas calicis ⁊ pate-
nam simul tangūt: pontifice sin-
gulis dicente.

Alcipe potestatem offerre sa-
crificium deo: missalq; cele-
brare: taz pro viuis q̄s pro defun-
ctis: in nomine domini. *Dis pe-
ractus pontifer lauat manus cuz*

ni. Postremo pontifer tenens li-
brū euāgeliorum tradit illum cō-
muniter omnibus coras se genu-
flexis: ⁊ manu dextra simul ipsius
tangētibz dicens.

Alcipite potestatem legendi
euāgelium in ecclesia dei tā
pro viuis q̄s pro defunctis. In no-
mine domini. *Quo facto: ponti-
fer stans ad altare conuersus di-*

Fig. 3a–b. Ur *Pontificale Romanum*, Venetiis 1520. a: Prästvigningen, när kalk och patén hålls fram. Den nyvigde prästen rör vid kalk och patén samtidigt med sammanförda händer i samband med överlämnandet av fullmakten att celebrera mässan. b: Diakonvigningen, när evangelieboken hålls fram. De nyvigda diakonerna rör samtidigt vid den med höger hand då fullmakten att läsa evangeliet överlämnas.

Hur stabilt var nu den romerska ritens prästvigningsritual? Vilka variationer kan ha funnits? *Pontificale Romanum* utgör fram till det tridentinska konciliets liturgiska reformer en huvudlinje i den västerländska latinska kyrkans liturgi. Varje stift hade emellertid sina egna liturgiska traditioner, också vad gäller vigningsritualen. För Nordens del finns inte mycket bevarat som kan belysa praxis – det finns till exempel inga pontifikalen från den svenska kyrkoprovinsen i behåll. För den lundensiska kyrkoprovinsen finns ett *Pontificale Lundense* och ett *Roscildense*, båda utgivna av Bengt Strömberg.⁶⁵ I

⁶⁵ UUB C 441, *Pontificale Lundense*, LUB medeltidshandskrift nr 43, *Pontificale Roscildense*, utgivna i Strömberg 1955. Om prästvigningsritualen i Lund och Roskilde och dessas bakgrund, se s. 59–72.

detaljerna skiljer sig dessa från *Pontificale Romanum*. Bland annat föregås själva vigningen av prästlöften, förestavade av biskopen och besvarade jakande av de blivande prästerna. I löftena inkluderas den fråga om lydnad som i *Pontificale Romanum* avslutar vigningsritualet i slutet på mässan. Grundstrukturen är dock densamma: presentationen av kandidaterna, litanian, handpåläggning (här kombinerad med formuleringen om att lösa från och binda i synd), vigningsbön, smörjelse av de prästvigdas händer, framräckandet av kalk och patén med samma formulering som i det romerska pontifikalet. En variant av prästlöftena i det lundensiska pontifikalet finner man i ett dokument från 1400-talets Linköping.⁶⁶ Prästvigningen har där sannolikt haft samma struktur som i Lund och Roskilde, med prästlöfte och prästed före själva vigningen.

Vigningsritualen i det senmedeltida *Pontificale Romanum* fastställdes av det Tridentinska konciliet. De blev förpliktigande för alla som tillhörde den romerska riten och ersatte stifts liturgierna. De kom att gälla ända till 1960-talet. Den liturgiska reform som följde på Andra vatikankonciliet förenklade i viss mån ritualen och tillförde nya formuleringar på en del punkter, men själva grundstrukturen, inklusive de symboliska handlingarna med evangelieboken respektive kalken, är densamma som gällt sedan högmedeltiden.⁶⁷

Det finns i den romerska kyrkans liturgiska tradition inget prästvigningssermon i vilket biskopen till de nyprästvigde räcker fram såväl bibel som kalk och patén med beledsagande ord så som Jesper Marci beskriver. Theodor van Haags påstående att Jesper Marci i själva verket återger bruk från "eine katholische Priesterweihe" finner inget stöd i de medeltida och tridentinska prästvigningssermonerna.

I formuleringen när kalken räcks fram, *Accipe potestatem offerre sacrificium Deo*, kan man, vare sig det är historiskt riktigt eller ej, läsa in

---

66 Gummerus 1902, s. 85, jfr s. 23.

67 *De ordinatione diaconi, presbyteri et episcopi* 1968. – Vid framräckandet av evangelieboken säger biskopen numera: *Accipe Evangelium Christi, cuius præco effectus es; et vide, ut quod legeris credas, quod credideris doceas, quod docueris imiteris*, och vid framräckandet av kalken: *Accipe oblationem plebis sancte Deo offerendam. Agnosce quod ages, imitare quod tractabis, et vitam tuam mysterio dominice crucis conforma*, formuleringar som bygger på eller hämtas från andra texter i de medeltida ordningarna.

den mässofferslära som reformatörerna tog avstånd från: ”Tag emot (full)makten att frambära mässoffret [...]”⁶⁸ För reformatörerna har sannolikt också den möjliga översättningen ”Tag emot makten” samt själva smörjelsen uppfattats som anstötliga. Huvudvikten i den reformatoriska ämbetsuppfattning ligger på förkunnelsen av Guds ord, prästämbetet är ett predikoämbete i vars uppgift också utskiftandet av sakramenten ingår. Handlingen med kalken har i det nya sammanhang som Jesper Marci beskriver fått såväl en annan formulering som en kompletterande symbolhandling: biskopen ”antvaradar” också en bibel tillsammans med kalken. Eller snarare tvärtom: en ed med handen på bibeln, Guds ord, har kompletterats med en handling som innesluter också sakramenten och som redan fanns i det medeltida vigningsritualet.

Det är inte bara det teologiska innehållet som förskjutits genom en annorlunda utformad ämbetsuppfattning. Själva karaktären är en annan. I det medeltida ritualen konkretiserar evangelieboken fullmakten att recitera evangeliet i mässan, kalken att prästen agerar på biskopens uppdrag, i hans ställe eller med hans fullmakt, när han frambär församlingens offer och firar eukaristin. I Jesper Marcis beskrivning är handlingen att räkka fram en bibel och en kalk i stället förbunden med prästlöftena till biskopen, en edlig förpliktelse till Skriften som norm för prästens förkunnelse, lärande och bruk av sakramenten. Jesper Marcis beskrivning går inte att förklara som en ”lutheraniserad” tolkning av de medeltida diakon- och präst-vigningsritualens symboler. Beskrivningen och uttryckssättet är för konkreta: de återger faktiska företeelser, inte tänkta.

Helge Nyman har i sin undersökning om ordinationslöftena och prästeden visat på det allmänna sambandet med edgång med handen

---

68 Lars Eckerdal föredrar översättningen ”Tag emot förmågan” (Eckerdal 1985, s. 18). ”Tag emot makten” skulle måhända bättre motsvara de senmedeltida föreställningarna, men den ursprungliga innebörden bör ha varit ”Tag emot fullmakten”, vilket parallellen med diakonvigningsritualet också tycks ge för handen: förmågan eller makten att läsa evangeliet kommer knappast av biskopens tillsägelse, däremot tillåtelsen, fullmakten, att göra det. En motsvarande formulering finns i subdiakonvigningen vid överlämnandet av epistolariat, Pontificale Romanum fol. 12^v, och i vigningen av exorcister när boken med exorcismerna övverräcks, fol. 8^v.

på lagboken eller, i förekommande fall, evangelieboken. Handlingen att räkka fram en bibel hör samman med dessa bruk snarare än med diakonvigningsritualet.⁶⁹

Att den äldre generationen biskopar på 1500-talet, kanoniskt vigda enligt medeltida ordning och lojala med den medeltida kyrkan, brukat det egna stiftets medeltida prästvigningsritual kan man förutsätta. Men hur har det förhållit sig med Johannes Magni i Linköping, Sveno Jacobi i Skara och Johannes Boetii i Växjö, som ur Roms synpunkt sett var okanoniskt men likväl giltigt vigda, klämda som de var mellan sin lojalitet till den medeltida kyrkan och den reformatoriska förvandling som gjorde sig allt starkare gällande under 1530-talet och början av 1540-talet? Och vilken ordning för prästvigning brukade den första generationen reformatoriska biskopar och ordinariet? Jesper Marcis beskrivning är den enda antydning vi har om prästvigningsritualet före det – agendariskt sett – fullständiga i KOF 1561. Frågan är om det kan ha funnits ett modifierat medeltida ritual som uppfyllde vissa grundläggande reformatoriska krav och kunnat accepteras av såväl de tre nämnda biskoparna (och måhända av Mårten Skytte i Åbo) som av de reformatoriska biskoparna eller ordinarierna.

Påståendet i Jesper Marcis framställning om ”den föreskrivna ed och det löfte som med händer påläggning på bibeln och kalken är gjord och stadfäst den dag herr Hans Pauli tog prästämbetet i befallning” skapar emellertid fler problem än man först inser, och dessa hör samman med frågan om vem Hans Pauli var.

Under slutet av 1540-talet hade han skött räkenskaperna för Vadstena kloster. I ett brev till Olaus Magnus i Rom, daterat 24 maj 1556, berättar han hur sju av birgittinbröderna 1549 fördrivits från Vadstena kloster och att han själv förvisats till Tavastehus 1554. Av skildringen tycks framgå att han själv inte var broder i klostret. Han finns inte heller nämnd i klostrets diarium, där bröderna bland annat noterade när någon upptogs i klostret, lämnade det eller avled.⁷⁰ På

---

⁶⁹ Nyman 1963, s. 14 not 2, s. 15 not 1; om Jesper Marcis beskrivning, s. 41–47; om prästlöftena i KO 1571, s. 48–74.

⁷⁰ *Vadstenadiariet*, utg. Claes Gejrot 1996. Han förekommer inte heller i förteck-

Tavastehus blev han så småningom predikare eller kaplan. Genom brevet han skrev härifrån till Olaus Magnus uttryckte han sin lojalitet, eller åtminstone affinitet, med den romersk-katolska kyrkan.⁷¹ I ett dokument som det påvliga sändebudet Antonio Possevino sammanställt 1580 för att reglera systrarnas liv i Vadstena kloster nämns Hans Pauli. Han var då 73 år gammal enligt Possevino och kaplan för systrarna, vilket också framgår av Jesper Marcis skrift. Hans Pauli och ytterligare en präst, som också var knuten till klostret, förpliktade sig inför Possevino till den tridentinska bekännelsen, *Professio fidei Tridentina*, och gavs fullmakt att avlösa även sådant som annars var biskopliga och påvliga reservatsfall. De förbjöds att "helt eller delvis" fira den svenska mässan, *sacrum Sueiticum*, med vilket sannolikt menas Röda boken.⁷² De båda prästerna karakteriseras av Possevino som *catholici sinceri*, allvarligt sinnade katoliker, men Possevino hade inte mycket att välja på: i Hans Paulis levnadslopp finns åtskilliga tveksamheter, som det oortodoxa handhavandet av vigvattnet, att han hade varit gift men skilt sig, att han i konventet levde ett inte alldeles otadligt liv, även om man här måste ta hänsyn till den ömsesidiga animositeten mellan honom och klostrets föreståndarinna och den ryktesspridning detta tycks ha gett upphov till.⁷³ Därtill kan läggas att han tar fel på en punkt som en romersk-katolskt vigd och praktiserande präst knappast skulle ha gjort: dopvattnet var enligt romersk rit inte "ovigt" och "rent och oblandat", tvärtom. Dopvattnet välsignades i påskvigilian, men även i pingstvigilian (*benedictio fontis*). Anvisningarna mot slutet av den långa välsignelsen anger att man först gjuter *oleum sanctum*, helig olja, dvs. katekumenolja, i dopvattnet, därefter krisma och slutligen helig olja och krisma tillsammans. När dopvattnet behövde ersättas, välsignades nytt dopvatten på samma sätt. Man kunde även gjuta olja

---

ningen av konventets medlemmar i Silfverstolpe 1898.

⁷¹ Brevet återges i Nyman 1997, i översättning på s. 121–124 och i en edition av den latinska texten på s. 295–298.

⁷² Theiner 1839, s. 157.

⁷³ För hans livsöde, se Nyman 1997, s. 121–133, Ivarsson 1970, s. 144–146, 170 f., 233. Om Antonio Possevino, se den korta biografien i O'Malley 2012, s. 431 f., och där nämnd litteratur.

och krisma i funten före varje dop. Detta bör inte ha varit obekant för någon romersk-katolskt vigd präst.⁷⁴

Problemet, som kan tyckas olösligt, ser ut så här:

Å ena sidan betonar Jesper Marci att biskopen i prästvigningen håller fram ”hela then heligha Schriff”, vilket sannolikt syftar på *Biblia, thet är, all then Helgha Schriff, på svensko*, tryckt 1540–41 (”hela” och ”all” är synonymer). Fattar man detta bokstavligt, måste detta inslag i prästvigningen ha etablerats efter 1541, någon annan ”hel-bibel” fanns inte att tillgå. Om Jesper Marci har rätt, måste Hans Pauli således ha prästvigts efter 1541 av en av de lutherska biskoparna eller ordinarierna.

Å andra sidan: En prästvigning som Possevino skulle kunna godta kan bara ha förrättats av en ur Roms synpunkt giltigt vigd biskop. Om Possevino har rätt, har Hans Pauli sannolikt prästvigts senast i slutet av 1530-talet, eller möjligen alldeles i början av 1540-talet, av en av de tre biskoparna i något av de södra stiftet, troligen av Johannes Magni i Linköping.

Vill man emellertid godta både Jesper Marcis och Possevinos uppgifter om Hans Paulis prästvigning, måste man förutsätta att prästvigningsritualet under 1530-talet förändrats på ett sätt som accepterats av såväl dem som ville vara trogna den medeltida kyrkan som av de reformatoriskt sinnade. Sveno Jacobi ställde 1540 en fråga till Georg Norman om sättet att förrätta prästvigning, vilket nog får tolkas som att han vid denna tid var beredd till förändringar. Norman svarade att han inte visste vilken ordning som praktiserades i Skara och därför inte kunde ge besked om vilka förändringar som skulle krävas.⁷⁵ Man hade med andra ord vid denna tidpunkt inte ett för stiftet gemensamt prästvigningsformulär. Svaret tycks också implicera att man i Skara redan frångått den medeltida ordningen, som rimligen bör ha varit bekant för Norman.

---

74 Se t.ex. *Manuale Upsalense*, s. 14, *Manuale Lincopense*, s. 116 f.; Fæhn 1980, sp. 417; Johansson 1980, sp. 419; Johansson 1950, s. 84 f. med noter. Jfr även Sarum-riten, vars anvisningar ofta är mer utförliga än de nordiska motsvarigheterna: *Documents of the Baptismal Liturgy* 2003, s. 292 f. (1970, s. 238 f.), *Manuale Sarum*, s. 31–35. – Om dopvattenvälsignelsens historia, se Béraudy 1961, s. 537–539.

75 Nyman 1963, s. 40.

Man kan förmoda att det var mest angeläget för reformatörerna att prästlöftena innefattade en förpliktelse till Guds ord samt att smörjelsen av prästens händer och överlämnandet av ”(full)makten att frambara offer åt Gud och fira mässa för såväl levande som döda” utgick. Handlingen att framräcka en kalk som på så sätt lösgjordes från det medeltida sammanhanget skulle därefter ha kunnat knytas till den avslutande eden i prästlöftena tillsammans med framräckandet av en Bibel, såsom Jesper Marci beskriver – före 1541 får Nya testamentet 1526 antas vara den bok på vilken eden avlades, liksom man, enligt Helge Nyman, på medeltiden kunde avlägga ed på evangeliarier: NT 1526 var i praktiken ett evangeliarium i en svensk- eller blandspråkig mässa.

Det finns ett annat exempel som visar att betydande förändringar kunde äga rum utan att de för den skull fick nedslag i de liturgiska böckerna. Ända in på 1600-talet ordinerade man i Sverige (sub)diakoner. Texter för detta, såväl anvisningar som böner, återges likartat i ett antal vittnen.⁷⁶ Liksom i det medeltida pontifikalet infogades subdiakonvigningen i prästvigningsformuläret och ägde rum utan handpåläggning. Eftersom denna vigning var etablerad praxis under lång tid och spridd i de olika stifteten, måste man förutsätta att åtminstone biskoparna fattat ett gemensamt beslut om ordningen, fast vi inte känner till något sådant.⁷⁷

Man skulle på 1530-talet ha kunnat vidta sådana modifieringar av

---

76 Cnatingius 1952, s. 42–50. Till de redan kända kan jag addera ytterligare två. I ett exemplar av KO 1571 finner man anvisningstexten om hur subdiakonvigningen skall infogas i prästvigningsritualet: <C>um in subdiaconos aliqui sunt ordinandi, seruetur hic <m>odus: post recitatam suprapositam orationem separentur in <subdia>conos ordinandi ab ordinandis in prebyteros ac vo***, ”När några skall ordineras till subdiakoner må följande sätt användas: sedan ovanstående bön reciterats, skiljer man dem som skall ordineras till subdiakoner från dem som skall ordineras till präster och <de kallas fram med namns nämnande> [...]” Det nämnda exemplaret av KO 1571 ägs av kh. Gabriel Kvillner, Kalmar; texten är defekt p.g.a. att marginalerna beskrivits vid en ombindning, men låter sig med lätthet suppleras från Cnatingius bok, s. 45. Den längre av de två böner som användes vid vigning av (sub)diakoner återfinns i en lagsamling från första hälften av 1600-talet som ägs av prof. Kjell-Åke Modéer, Lund, fol. 250^v. Bönen föregås av en *forma obligationis* för prästvigning och en *obligatio ministrorum* vid tillträde av kyrkoherdetjänst, fol. 250^f. De tre texterna har i några av de fåtaliga textvittnena traderats tillsammans.

77 Om liturgiska förändringar och praxis, se Pahlmblad 2004, s. 128–133.

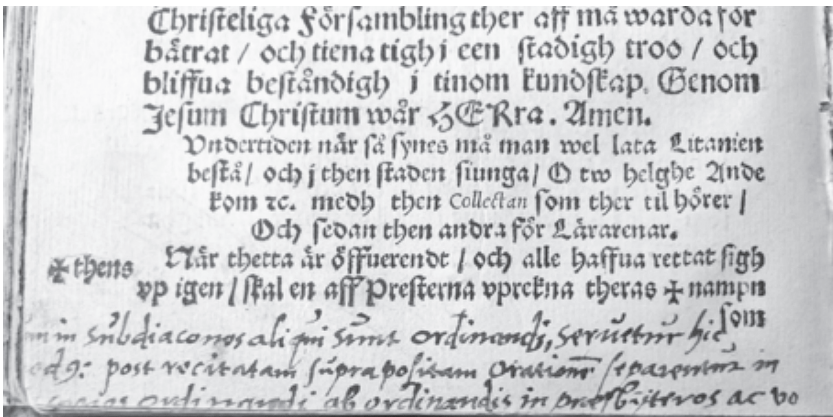

Fig. 4. Kyrkoordningen 1571 (Gabriel Kvillners exemplar). Marginalanteckning med anvisning om subdiakonvigningen i prästvigningsritualet. Foto: förf.

det medeltida prästvigningsritualet som dem Jesper Marci berättar om. Förändringar som påverkade det vanliga folkets gudstjänstfirande ogillades vid denna tid av Gustav Vasa, som inte i onödan ville skapa ett folkligt motstånd mot kungamakten. Prästvigningen däremot berörde inte socknarna. Det skulle därmed ha varit lättare för den alltmer dominerande reformatoriska rörelsen att framtvunga en kompromiss om vigungarna som de kvarvarande enligt den medeltida kyrkan giltigt om än okanoniskt vigda biskoparna blivit tvungna att acceptera.⁷⁸

Här finns emellertid ett *aber*. Om den medeltida kyrkan ansåg att även smörjelsen och fullmaktsöverlämnandet hörde till den nödvändiga delen av vigungen,⁷⁹ skulle sannolikt Possevino, om han kände till det, inte ha accepterat en vigung i vilken de uteslutits. En sådan prästvignings giltighet skulle kunna ifrågasättas. En indikation på denna uppfattning kan man notera i det romerska pontifikalet. Ordet *ordinandi*, ”de som skall vigas”, används fram till smörjelsen

78 Även Cnattingius argumenterar, med stöd av van Haag, för att prästvigningsritualet kan ha förändrats i reformatorisk riktning under 1530-talet (s. 21 f.).

79 Så enligt Eckerdal 1985, s. 19.

och fullmaktsöverlämnandet och först därefter *ordinati*, ”de vigda”. Samma förhållande gäller i diakonvigningen.⁸⁰

Däremot finns ingen anledning att inte acceptera att de bruk som Jesper Marci beskriver praktiserades inom den *reformatoriska* ordningen för prästvigning, förmodligen ännu omkring 1580, då han skriver sin traktat. Som framgår av tabellen nedan är den *strukturella* likheten mellan det medeltida och det svenska reformatoriska ritualen betydande; bönertexterna och förmaningarna saknar däremot i stort sett beröringspunkter. Den svenska reformatoriska ordningen har byggt ut och ”lutheraniserat” prästlöftena och eden i ritualens början. Bruket att på bibeln och kalken avlägga en ed med det innehåll som Jesper Marci refererar kan utan problem kopplas till den avslutande individuella frågan i ett prästvigningsritual som det i KOF 1561 eller KO 1571. Jesper Marci återger inte biskopens frågor utan sammanfattar dem – ”förmana” här betyder sannolikt inte en allokution av något slag utan ”uppmåna” i betydelse ställa frågor som besvaras av ordinanderna. Innehållet i Jesper Marcis text ligger nära prästlöftena i Laurentius Petris ritual.

Jesper Marcis referat och spåren efter subdiakonvigningen manar till försiktighet när man uttalar sig om hur gudstjänster firats, och de tryckta texterna skall inte förväxlas med praxis. Det är inte ens säkert att den tryckta liturgiska texten är avsedd att reglera allt.

Men hur Hans Pålsson från Bergslagen blev en giltigt vigd romersk-katolsk präst återstår att visa.

---

⁸⁰ Pontificale Romanum, fol. 20^F resp. 15^V f.

Prästvigningen⁸¹

Pontif. Lund (& Linköping)	modifiering?	KOF 1561 / KO 1571	Wittenberg
<i>Presentation av kandidaterna, förmaning</i>		<i>Uppmaning att be för prästkandidaterna, som är kallade, förhörda och beprövade</i>	<i>Uppmaning att be för prästkandidaterna</i>
<i>Litanian + mässan t.o.m. evangeliet</i>		<i>Litanian eller Veni, sancte Spiritus m. kollektbön + "bönen för lärarna"</i>	<i>Veni, sancte Spiritus m. kollektbön</i>
<i>Fråga om prästkandidaternas värdighet</i>		<i>Presentation av kandidaterna och deras resp. titulus</i>	
		<i>Textläsningar jämte kort utläggning</i>	<i>Textläsningar jämte kort utläggning</i>
<i>Prästlöften, enskilt:</i> Vill du motta präst- ämbetet i Herrens namn? – Ja! Vill du förvalta detta ämbete enligt kyrkans lag efter bästa förmåga och förstånd? – Ja! Vill du visa din biskop, till vars församling du or- dineras, lydnad och enighet? – Ja! Detta lovar jag nu Gud och hans helgon att fullgöra efter bästa förstånd och förmåga. Så hjälp mig Gud och hans helgon.	<i>Prästlöften:</i> <i>Frågor om / Förma- ning</i> att inget annat lära än den heliga Skrift, och fly falsk lära <i>Med händerna på bibeln och kalken lovar prästkandidaten</i> att rätt förkunna Guds ord och bruka sakramenten i över- ensstämmelse med Skriften och att inte förarga någon med sitt leverne	<i>Prästlöften:</i> Vill ni i Treinighe- tens namn taga vid prästämbetet? – Ja! Vill ni vinnlägga er om att bruka det rätt och värdigt, Gud till ära och försam- lingen till godo? – Ja! Vill ni förbli vid rena Guds ord och fly falsk och kättersk lärdom? – Ja! Vill ni leva så att ni ger ett gott exem- pel och inte förargar någon? – Ja! Vill ni söka frid och visa överheten lydnad så långt ni förmår? – Ja! <i>Var och en enskilt:</i> Allt detta vill jag med Guds nåd och hjälp gärna göra.	<i>Prästlöfte:</i> <i>Endast en fråga:</i> Är ni villiga att full- göra detta [som den föregående texten med utläggning beskriver]? – Ja!

81 Den medeltida ordningen, Strömberg 1955, s. 153–157, 166–171; Wittenberg-
ritualet, Eckerdal 1985, s. 346 f.

<i>Veni, sancte Spiritus eller Veni, creator Spiritus</i> Biskopen säger därefter: Ni som skall ordineras till präster: det anstår er att fram-bära [kyrkans offer] och välsigna, förestå [församlingen] och förkunna, döpa och i alla avseenden överflöda i goda gärningar som är välbehagliga för Gud.			---
<i>Handpåläggning + Accipe Spiritum sanctum, quorum remiseris [...] Vigningsbön</i>	<i>Handpåläggning</i>	<i>Handpåläggning Fader vår</i> <i>Bön för de nyvigde</i>	<i>Handpåläggning Fader vår</i> <i>Bön för de nyvigde</i>
<i>Smörjelse av händerna + kalk och patén och fullmaktsoverläm- nandet</i>	---	---	---
<i>Avslutande välsignelse, att de nyprästvigde må till Gud kunna frambära välbehag- liga offer för folkets synder och överträ- delser + Pax</i>		<i>Slutförmaning</i> Gå och fød Kristi hjord [...] och var hjorden till ett före- döme att efterfölja	<i>Slutförmaning</i> Gå och fød Kristi hjord [...]
<i>Mässans offertorium</i>		<i>Mässans introitus</i>	<i>Mässans offertorium</i>

Summary

Christer Pahlmblad, D.Th.

Docent at Lund University, Sweden

E-mail: christer.pahlmblad@ctr.lu.se

Holy Water, Charms and Ordination Vows. A Dispute About Ritual Practices and Superstition in the Era of the Red Book

The point of departure for the article is the tract *On False Exorcists* written in 1579 Jesper Marci, the vicar of Vadstena in the diocese of Linköping. The treatise quotes a letter in which Hans Pauli Montanus, chaplain to the Birgittine sisters in Vadstena, describes his use of holy water and exorcisms. Hans Pauli claims that he has healed people, restored ore to depleted mines and repaired broken tools by means of holy water. He had taken the rite for blessing holy water and the texts of exorcisms and prayers from a book that he found in Falun in 1570, entitled *Consecratio major[is] salis et aquae contra daemónicas infestationes*, "The Great Blessing of Salt and Water Against Disturbances by Evil Spirits". Jesper Marci levels sharp criticism both against Hans Pauli's in his opinion superstitious use of holy water and against the sacramentals of the Roman Church in general.

Hans Pauli had probably made use of rites like those found in a Danish ritual (*manuale*) from the fourteenth century and in a manuscript from the 1550s used by the priest Severinus in a parish just north of Lund. The latter, a small paper manuscript written in a simple cursive hand, may give us some idea of the manuscript used by Hans Pauli.

The article also presents two other texts containing criticism of the traditional sacramentals: a polemical tract by the Bishop of Linköping, Martinus Olai Gestricius, written in 1577 against the "Red Book", i.e. the Order of Mass published in 1576 by King Johan III, *Liturgia Svecanae ecclesiae catholicae et orthodoxae conformis*; and a tract against holy water which Laurentius Petri, archbishop of Uppsala 1531–1573, had published already in 1538. Although it has no direct bearing on the *Liturgia*, Martinus Olai treats in detail the episcopal

consecrations of oils and chrism on Holy Thursday as well as the ordinary blessing of holy water. The passages where he does this are largely quoted verbatim from Johannes Brenz' *Apologiae Confessionis Wirtenbergensis* published 1555–57. Maybe Martinus Olai had heard about the debacle concerning Hans Pauli and for this reason spent an inordinate number of pages on Roman Catholic ritual practices.

From the writings of these three authors, three main arguments against sacramentals can be distilled:

1. Holy Scripture contains no precepts about such practices, so they must be regarded as mere human inventions.

2. Sacramentals ascribe to created things a holiness and power that they do not and cannot possess by nature. Already the baptismal ritual in *Een handbock på Swensko* 1529 says, in accordance with the Lutheran understanding of creation, that there is no "need to exorcize the salt, as has hitherto been done, since it is by nature God's unspoil creation".

3. Laurentius Petri rejects the use of holy water since it derogates from God's promise of forgiveness for sins through the means he himself has instituted, granted to those who in faith hold on to that promise.

In his tract Jesper Marci criticizes Hans Pauli for having broken the vows of his ordination. The rites at ordination described by Jesper Marci are otherwise unknown, but he assumes that they are familiar to his readers and generally practised: the bishop presents "the entire Holy Scriptures" and a chalice to the ordinands, who one by one lay their hands on them as they make their promises. The ceremony of the chalice has a parallel in the medieval rite of ordination, at the point when the bishop anoints the newly ordained priest's hands and grants him power to "present sacrifice to God and celebrate mass for both the living and the dead". In the ritual described by Jesper Marci, however, the ceremony has an entirely different meaning and relates to a "lutheranized" ordination oath, in which the ordinand promises to flee false doctrine, proclaim the Word of God rightly, administer the sacraments in accordance with the Scriptures and not offend anyone by his conduct.

Jesper Marci's description is the only glimpse we have of a reformed Swedish ordination rite earlier than that of the proposed Church Order of 1561 and the ratified Church Order of 1571.

By mentioning "the entire Holy Scriptures" Jesper Marci suggests that Hans Pauli was ordained after 1541, the year when the Bible was first published in Swedish, since no complete Bible (either in Swedish or in Latin) existed in Sweden before that year. On the other hand, the papal nuntio to King Johan III, the Jesuit Antonio Possevino, evidently accepted Hans Pauli as a properly ordained Roman Catholic priest, which suggests that he had been ordained in the 1530s by one of the remaining bishops that Rome regarded as legitimate.

If we accept both terms of this equation, we must suppose that the rite of ordination already in the 1530s had been altered in a way that was acceptable both to the remaining reformist bishops who were loyal to Rome and to the Lutheran bishops. The change most urgently desired by the reformers was surely to remove the anointing of hands and the granting of power to present sacrifice and celebrate mass for the deceased. If these elements were suppressed, the ceremony with the chalice could be transferred to the oath at the beginning of the rite. In harmony with the medieval practice of swearing on the Gospel Book, the New Testament in Swedish, published in 1526, could have been used in lieu of the entire Bible.

However, the anointing of hands and the granting of power to present the sacrifice of the mass was by the medieval church regarded as necessary for ordination (as evidenced by the pontifical, which uses *ordinandi* before the anointing and *ordinati* afterward). This casts doubt on whether Possevino would have accepted such a reformed rite of ordination as valid – if he knew that it had been used. But there is no reason to doubt that Jesper Marci described something that was actually practised in a Lutheran ordination rite. How Hans Pauli became a validly ordained Roman Catholic priest remains to be demonstrated.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Kalmar

Hos Gabriel Kvillner

Marginalanteckning, anvisning om subdiakonvigning i ett exemplar av *Kyrkoordningen* 1571.

Linköping

Linköpings stiftsbibliotek (LiSB)

T 137, s. 269–290, Martinus Olai Gestricius, *Een kort, klar och beskedeligh wthlegning öf-fuer then förklaring som j Stocholm skedde anno 1577*

T 147, Jesper Marci, *Een lithen vnderwijsningh och berettelse om falska Exorcister*, 1579 (?)

Lund

Lunds universitetsbibliotek (LUB)

Severinus, *Pars æstivalis evangeliorum dominicalium*, 1552, manuale, fol. 222^r–244^r.

Hos Kjell-Åke Modéer

Lagsamling, 1600-talets första hälft, *In ordinatione Diaconorum, Oratio*, fol. 250^v.

Tryckta källor och anförd litteratur

Adversus Synodi Tridentinæ Restitutionem seu continuationem . . . , Argentorati 1565.

Andrén, Åke, 1999, *Sveriges kyrkohistoria*. 3. *Reformationstid*, Stockholm.

Angenendt, Arnold, 2000, *Geschichte der Religiosität im Mittelalter* (2. Aufl.), Darmstadt.

Béraudy, Roger, 1961, "L'initiation chrétienne" i Aimé-Georges Martimort (ed.), *L'église en prière. Introduction à la liturgie*, Paris m.fl., s. 514–551.

Brenz, Johannes, 1557, *Apologiæ Confessionis Illustrissimi Principis ac Domini D. Christophori Ducis Vuirtenbergensis*, 2, Francoforti.

Brenz, Johannes, 1559, *Apologiæ Confessionis Illustrissimi Principis ac Domini D. Christophori Ducis Vuirtenbergensis*, 3, Francoforti.

Chemnitz, Martin, 1565–1573, *Examen Concilii Tridentini* [1565–1573], Berolini 1861.

Claeson, Erik, 2016, "Jag gör nu detta vatten friskt, det skall inte längre orsaka död eller missfall". *Utgåva av ordningen för Benedictio maior salis et aque avsedd för Benedictio ville annuatim ur Manualet från Holmby 1552*, kandidatuppsats i latin, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet. Tillgänglig: <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/8895578> [2017-05-22].

Cnatingius, Hans, 1952, *Diakonat och venia concionandi i Sverige intill 1800-talets mitt*, Stockholm.

Collijn, II = Collijn, Isak, *Sveriges bibliografi intill år 1600*, band II, 1530–1582, Uppsala 1927–1931.

Darragon, Benoît, 1961, "Les bénédictions" i Aimé-Georges Martimort (ed.), *L'église en prière. Introduction à la liturgie*, Paris m.fl., s. 641–655.

Decreta Alexandri I papæ, *Patrologia Latina* (ed. J.-P. Migne), vol. 130, Paris 1841–1864.

- Decretum Gratiani ... vnà cum glossis*, Romæ 1582.
- De ordinatione diaconi, presbyteri et episcopi*, Città del Vaticano 1968.
- Duffy, Eamon, 1992, *The Stripping of the Alters. Traditional Religion in England c. 1400–c. 1580*, New Haven & London.
- Eckerdal, Lars, 1985, *Svenska kyrkans gudstjänst. Vignings- och mottagningshandlingar. Bilaga 6 (SOU 1985:48)*.
- Fæhn, Helge, 1980, ”Dåp”, *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, band 3, sp. 414–418.
- Falck, Erik, 1558, *Een kort vnderwijsning om några aff the förnemligaste Articular j then Christeliga Läron ...*, Stocholm.
- Fallberg Sundmark, Stina, 2008, *Sjukbesök och dödsberedelse. Sockenbudet i svensk medeltida och reformatorisk tradition* (Bibliotheca Theologiae Practicae 84), Skellefteå.
- Gummerus, Jaako, 1902, *Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan* (Skrifter utgivna af Kyrkohistoriska föreningen II:2), Uppsala.
- van Haag, Theodor, 1944, ”Die apostolische Sukzession in Schweden”, *Kyrkohistorisk årsskrift* 1944, s. 1–168.
- Handboken 1529 = ”Een handbock påå Swensko, ther doopet och annat mera vthi ståår” [Stocholm 1529], *Samlade skrifter av Olavus Petri*, utg. Bengt Hesselman, Upsala, band II, s. 313–367.
- Handboken 1557 = *Een handbook, ther vthi döpelsen och annat meer christeligha förhandlas*, Stocholm 1557.
- Holmquist, Hjalmar, 1933, *Svenska kyrkans historia*, III:1, Stockholm.
- Ivarsson, Gustaf, 1970, *Johan III och klosterväsendet* (Bibliotheca Theologiae Practicae 22), Lund.
- Johansson, Hilding, 1950, *Hemsjömanualen. En liturgi-historisk studie* (Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 24), Stockholm.
- Johansson, Hilding, 1955, ”Vattenvigningar i Sverige efter reformationen”, *ARV. Tidskrift för Nordisk Folkminnesforskning*, vol. 11, s. 38–63.
- Johansson, Hilding, 1980, ”Dåp”, *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, band 3, sp. 419 f.
- Jounel, Pierre, 1961, ”Les ordinations” i Aimé-Georges Martimort (ed.), *L’eglise en prière. Introduction à la liturgie*, Paris m.fl., s. 477–513.
- KO 1571 = *Den svenska kyrkoordningen 1571 jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning*, utg. Sven Kjällerstöm, Lund 1971.
- KOF 1561 = *Laurentius Petris handskrivna kyrkoordning av år 1561*, utg. Emil Färnström (Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 34), Stockholm 1956.
- Laurentius Petri, 1538, *Een forclarning om wijgdawatn*, [Stockholm].
- Laurentius Petri, 1566, *Om Kyrkio Stadgar och Ceremonier Scriffuin Aff Erchebiscop Lars ... 1566*, Wittenberg 1587.
- Liturgia Svecanæ ecclesiæ = *Liturgia Svecanæ ecclesiæ catholicæ et orthodoxæ conformis (Johan III:s Röda bok)*, faksimil, Malmö 1953.
- Manuale Lincopense = *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense. Katholische Ritualbücher Schwedens und Finnlands im Mittelalter*, hrsg. Joseph Freisen, Paderborn 1904, s. 1–128.
- Manuale Notmark = *The Manual from Notmark*, ed. Knud Ottosen (Bibliotheca Liturgica Danica. Series Latina, vol. I), Copenhagen 1970.

- Manuale Sarum = *Manuale ad vsum percelebris ecclesie Sarisburiensis* ... Ed. A. Jefferies Collins (Henry Bradshaw Society, vol. XCI), London 1960.
- Manuale Upsalense = *Manuale Upsalense. Utg. efter det nyrekonstruerade exemplet i Kungl. biblioteket* av Isak Collijn (Kungl. bibliotekets handlingar. Bilagor. N.F. 1), Stockholm 1918.
- Manckrell, Joh. Fr., 1844, *Westerås Stifts Herdaminne*, del 2, Upsala.
- Nyman, Helge, 1963, *Ordinationslöfte och prästed i Sverige-Finland efter reformationen* (Acta Academiae Aboensis. Humaniora XXVI:2), Åbo.
- Nyman, Magnus, 1997, *Förlorarnas historia. Katolskt liv i Sverige från Gustav Vasa till drottning Kristina*, Uppsala.
- O'Malley, John, 2012, *De första jesuiterna*, Skellefteå.
- Osbeck, Pehr, 1758, *Anledningur Til Nyttig Upmärksamhet Under Chinesiska Resor, Uppgifne I Kongl. Vet. Academiens, Uti Et Inträdes-tal, Den 25 Februarii, 1758*, Stockholm.
- Pahlmblad, Christer, 2004, "Laurentius Petri, gudstjänstbruken och sakramentsfromheten", *Laurentius Petri och svenskt gudstjänstliv = Svenskt Gudstjänstliv* 79, s. 120-149.
- Piltz, Anders, 2016, "Örat tar över. Trons avmaterialisering på 1500-talet", *Dofien av rykande veckor. Reformationen ur folkets perspektiv*, red. Fredrik Heiding SJ & Magnus Nyman, Skellefteå, s. 45-92.
- Platz, Conrad Wolfgang, 1594, *Lucus succisus Errorum Pontificiorum*, Tübingen.
- Pontificale Romanum = *Pontificale secundum ritum sacrosanctae Romanae ecclesiae* ..., Venetiis 1520.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*.
- Silfverstolpe, Carl, 1898, *Klosterfolket i Vadstena. Personhistoriska anteckningar* (Handlingar utgifna genom Svenska autograf sällskapet 4), Stockholm.
- Stattliche Ausführung der Ursachen darumben die Chur und Fürsten auch andere Stende der Augspurgischen Confession dess Babst Pij VIII. ausgeschriben vermeint Concilium ... nicht besuchen künden*, Tübingen 1583.
- Strömberg, Bengt, 1955, *Den pontifikala liturgin i Lund och Roskilde under medeltiden*, Lund.
- Swanson, Robert N., 1995, *Religion and Devotion in Europe, c. 1215-c. 1515*, Cambridge.
- Theiner, Augustin, 1839, *Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl*, II, *Urkunden-Buch*, I, Augsburg.
- Troil, IV = *Skrifter och handlingar til Upplysning i Swenska Kyrko och Reformations Historien*, utg. Uno von Troil, del IV, Upsala 1791.
- Vadstenadiariet. Latinsk text med översättning och kommentar*, utg. Claes Gejrot (Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar 19), Stockholm 1996.
- Documents of the Baptismal Liturgy*, ed. E. C. Whitaker & Maxwell E. Johnson, 3rd ed. (Alcuin Club collections 79), London 2003 [2nd ed. 1970].
- Wieselgren, Peter, 1835, *Sveriges sköna litteratur*, del 3, Lund.